

ПРИНЦИПИ КОНСТИТУЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню поняття принципів Конституції, їх особливостей, ролі й значення в механізмі правового регулювання, місця в національній правовій системі, співвідношення з принципами права і принципами галузі конституційного права.

Конституція є комплексним нормативно-правовим актом, що регулює найважливіші суспільні відносини, суб'єктами яких виступають держава в особі її органів, суспільство (колектив), людина. Визнання її основним законом, головним джерелом права національної правової системи потребує ґрунтовних досліджень її сутності, понятійного апарату, окремих положень, зокрема, її норм.

Найвища юридична сила і пряма дія норм Конституції вимагає розкриття змісту, ролі, значення, характерних ознак і видів конституційних норм, особливо норм-принципів. Останні значною мірою впливають на визначення конституції основним законом, встановлюючи загальнообов'язкові правила, відправні ідеї, цілі функціонування держави, суспільства, правового статусу особи.

Принципи Конституції України встановлюють засади конституційного ладу України, найважливіші елементи правового статусу людини і громадянина, базові положення здійснення влади народом, правосуддя, територіального устрою, механізму здійснення державної влади тощо. Вони є орієнтиром і водночас стандартом правотворчої, правозастосовчої і правоохоронної діяльності. Неухильне додержання цих принципів сприяє стабільності всієї правової системи, конституційно-правових відносин, попередженню державно-правових конфліктів, ефективності проведення політичної, адміністративної, судово-правової реформ.

Окремі аспекти принципів конституції досліджували, зокрема, В. Б. Авер'янов, В. М. Горшенюков, А. П. Заєць, І. П. Ільїнський, А. І. Лепешкін, М. І. Козюбра, А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, Л. Т. Кривенко, С. Л. Лисенков, В. Т. Малайченко, В. Ф. Погорілко, П. М. Рабінович, Ю. М. Тодика, В. М. Шаповал, Б. В. Щетинін.

Однак комплексних досліджень теорії принципів конституції та практики їх реалізації не проводилось.

Дефініція будь-якого поняття, терміну має бути чіткою і розкривати повністю їх зміст, що

сприятиме правильному й однозначному їх застосуванню. Водночас вона не повинна бути ідеологізованою.

Стосовно принципів конституції немає єдиного підходу до їх визначення.

Під принципами Радянської Конституції розуміли основоположні ідеї та положення, які визначають найбільш суттєві риси, якісні властивості Конституції як Основного закону, суспільства і держави [1].

В. М. Шаповал принципи буржуазної конституції визначає як зумовлені закономірностями розвитку капіталістичного суспільства основні засади його соціально-економічної організації та державно-політичного устрою, втілені в самій конституції, що визначають її зміст і встановлюють загальну спрямованість та найбільш суттєві риси всього конституційно-правового регулювання [2].

Поряд із загальним визначенням принципів конституції в юридичній літературі зі всієї їх сукупності виділяють основні принципи і пропонують їх дефініцію.

Під основними принципами конституції, як зазначає І. П. Ільїнський, розуміють основоположні керівні засади устрою суспільства і держави, які юридично закріплені в основному законі [3].

Б. В. Щетинін вважав, що основні принципи конституції - це не тільки принципи державного права, а й принципи всіх інших галузей радянського права, вбачаючи в цьому їх особливість як основних, на відміну від інших принципів, закріплених у конституції, так званих «галузевих» [4].

Таке надмірно широке визначення основних принципів конституції є неприйнятним, оскільки за своїм змістом воно охоплює «принципи права». Незважаючи на органічний взаємозв'язок принципів конституції з принципами права, ці поняття не можна розглядати як тотожні.

Тенденція виокремлення основних і звичайних принципів конституції зберігається і в сучасний період. До основних принципів Конституції України О. Г. Кушніренко і Ю. М. Тодика відносять:

народовладдя; державний суверенітет; пріоритет прав і свобод людини і громадянина; унітаризм; поділ влади; соціальну, демократичну, правову державу; верховенство права; політичний і економічний плюралізм; законність; свободу особи і її розвиток; рівноправність усіх громадян незалежно від національності та інші чинники; оптимальне поєднання форм прямої та представницької демократії. На їх думку, принципи Конституції України є визначальними засадами, головними ідеями, що закріплюють закономірності розвитку економічної, політичної та соціальної систем суспільства, правовий статус людини і громадянина, які повинні братися до уваги при створенні поточного галузевого законодавства. Конституційні принципи визначають сутність Конституції, її зміст, а також основи всіх галузей національного права. Принципи мають нормативний характер, вони є обов'язковими для виконання [5].

Принципи конституції відрізняються від інших її норм своїм змістом і значущістю. У них закладені визначальні, фундаментальні положення, що закріплюють найважливіші напрями, правила функціонування суспільства, держави, особи, соціальні цінності, об'єктивно зумовлені потребами і рівнем розвитку людини, громадянського суспільства.

У літературі поряд з терміном «принципи конституції» вживається словосполучення «конституційні принципи».

Під конституційними принципами розуміють закріплені у конституції основні засади, вихідні ідеї права, що визначають його сутність і основний зміст [6].

Д. А. Ковачов розглядає конституційний принцип як об'єктивно існуючу політичну або кібернетичну закономірність, а також закономірність самої правової матерії, яка знайшла вираження в певній системі конституційних інститутів, спрямовану на забезпечення вільної дії цієї закономірності [7].

З наведених дефініцій впливає тотожність понять «принципи конституції» і «конституційні принципи».

На наш погляд, ці поняття не можна ототожнювати, хоча вони пов'язуються з певним джерелом. Принципи конституції закріплені безпосередньо в її нормах і підлягають застосуванню як норма прямої дії. Від інших норм конституції їх відрізняє більша загальність, універсальність, імперативність.

Норма-принцип конституції має пріоритет над її простою нормою. Це означає, що у разі розбіжності між нормою-принципом і простою нормою конституції застосуванню підлягає норма-прин-

цип. Норма-принцип підлягає застосуванню також у випадках прогалини в правовому регулюванні певних суспільних відносин або конкретної життєвої ситуації.

Відомо, що існують два способи матеріалізації принципів права: текстуальне закріплення та змістовне закріплення. За першого способу принципи права безпосередньо закріплюються у нормі права. У другому випадку вони виводяться зі змісту нормативно-правового акта або його окремих положень. За відсутності норми, у якій принцип права формально відтворений, вона не може бути застосована.

Виведені принципи права є результатом інтелектуальної діяльності, тобто вони формулюються доктринальним шляхом або шляхом інтерпретації відповідного нормативного акта.

Це правило повністю поширюється і на принципи конституції. Під конституційними принципами необхідно розуміти принципи, виведені з її положень. Принципи конституції - це формально матеріалізовані у її нормах визначальні положення, які мають найвищу, навіть щодо інших норм конституції, юридичну силу і пряму дію.

До конституційних принципів можна віднести, зокрема, принципи: людина може робити все, що не заборонено, а органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи - все, що дозволено законом; принцип незалежності правосуддя. Конкретної норми, яка їх відтворює у Конституції України немає, а відтак вона не може бути застосована. Наведені принципи виводяться з інших положень Конституції України, стосовно названого першим принципу - статті 3 і розділу II; другого - статей 6, 19, згідно з якими вони зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України; третього - з принципу незалежності суддів при здійсненні правосуддя та підкорення їх лише закону, гарантування незалежності і недоторканності, заборони впливу на суддів, встановлення вимог несумісності (статті 126, 127, 129).

Конституція має свою систему, а її принципи підлягають класифікації з урахуванням її особливостей. Окремі загальнотеоретичні підходи до класифікації принципів конституції є цілком прийнятними.

Кваліфікація принципів конституції різноманітна, що зумовлено відсутністю чітких теоретичних критеріїв їх диференціації, характером суспільних відносин, що регулюються основним законом держави, рівнем наукової їх розробки, доктринальним та офіційним тлумаченням.

Принципи Конституції можна класифікувати

на загальнолюдські, загальні, основні, фундаментальні, спеціальні.

У загальних принципах втілюються основні, визначальні ідеї, засади, її призначення і соціальна роль. Це принципи народного та державного суверенітету, здійснення державної влади, невідчужуваності та непорушності прав і свобод людини і громадянина тощо.

Спеціальні принципи мають обмежену сферу дії, поширюючись на конкретні конституційно-правові відносини. Вони мають чітко окреслену юридичну природу і знаходять конкретне застосування в безпосередній діяльності держави та її органів. Це принципи функціонування органів державної влади, виборності органів місцевого самоврядування тощо.

За характером впливу на суспільні відносини сфери правового регулювання, ступенем формальної визначеності принципи Конституції можна диференціювати за сферою впливу на суспільні відносини та правову систему на дві великі групи: загальносоціальні та спеціальні або спеціально-юридичні.

Першу групу складають, зокрема, такі принципи: суверенітету народу, демократичної, соціальної, правової держави, здійснення державної влади на засадах поділу на законодавчу, виконавчу та судову, верховенства права, верховенства і прямої дії норм конституції, діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових осіб, політичної, ідеологічної, економічної багатоманітності, права власності, визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю, свободи думки і слова, совісті та переконань (статті 1, 5, 6, 8, 19, 5, 13, 14, 41, 3, 34, 35, 36).

Спеціально-юридичними принципами є: верховенство права, закону, найвищої юридичної сили і прямої дії норм Конституції, точне й неухильне дотримання Конституції, рівність перед законом і судом, єдність прав і обов'язків, презумпція невинуватості, чинності законів, обмеження зворотної дії законів, правосуддя, незалежності суддів, судочинства (статті 8, 68, 24, 23, 62, 57, 58, 124, 126, 129).

За призначенням у механізмі правового регулювання конституційні принципи поділяються на матеріальні, які здійснюють вплив на суспільні відносини і встановлюють правила поведінки учасників конституційно-правових відносин, та процесуальні, що визначають форми, в яких матеріальна норма може бути реалізована.

До останніх відносяться принципи правосуддя і судочинства (статті 124, 125, 126, 129).

Закріплення в Конституції України загально-соціальних та спеціально-юридичних принципів дозволяє ефективніше впливати на регулювання суспільних відносин, втілення в життя загальнолюдських цінностей, ідеалів справедливості, гуманізму, демократії, становлення громадянського суспільства.

За сферою поширення принципи конституції можна класифікувати на універсальні — загальні для всієї національної правової системи, для всіх галузей права (принципи верховенства права, демократизму, конституційності, соціальної, правової держави); міжгалузеві — властиві двом і більше галузям права (принципи рівності учасників судового процесу перед законом і судом, змагальності, гласності судового процесу); принципи галузі конституційного права та його підгалузей (принципи виборчого права, виборчого процесу) та принципи правового інституту галузі (єдиного громадянства, правового статусу особи).

За функціями і предметом правового регулювання можна виділити принципи інститутів Конституції: конституційного ладу, прав і свобод людини і громадянина, правосуддя, виборів, територіального устрою тощо.

Втілені у відповідних положеннях, норми Конституції-принципи мають найвищу, навіть у порівнянні зі звичайними нормами, юридичну силу і пряму дію. Тому при реалізації певної норми Основного Закону України важливо правильно визначитися, чи є вона за своїм змістом простою нормою чи нормою-принципом. Складність їх розмежування полягає в тому, що воно має здійснюватися шляхом інтерпретації.

Термін «принцип» вживається тільки у кількох статтях Конституції України. У статті 8 закріплено положення про визнання і дію в Україні принципу верховенства права. У статті 18 визначається основне правило зовнішньополітичної діяльності України — за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права. У статті 125 встановлюється основа побудови системи судів загальної юрисдикції — за принципами територіальності і спеціалізації. Стосовно наведених положень не виникає сумнівів, що це принципи Конституції України.

Значно частіше в Основному Законі України вживається термін «засада». В етимологічному значенні цей термін означає: основа чогось, те головне, на чому ґрунтується щось, вихідне, головне положення, принцип, основа світогляду, правило поведінки, спосіб, методи здійснення чого-небудь [8].

Термін «засада» ширший за поняття «принцип», хоча в окремих випадках вони можуть співпадати.

Термін «засада», що вживається, зокрема, в назві розділу I, ст. 6, 15, 19, 85, 95, 129, 132, 142, 143 Конституції України, за своїм змістом тотожний принципам Основного Закону України.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що принципи Конституції України - це матеріалізовані в її нормах визначальні положення, основні засади, вихідні ідеї, основоположні загальнообов'язкові правила, найважливіші соціальні цінності, що мають загальну значущість і найвищу імперативність.

Від інших конституційних норм їх відрізняє вища юридична сила, тобто принципам Конституції надається пріоритет у застосуванні.

Принципи Конституції України органічно пов'язані з принципами права України і водночас

мають особливості. Їх співвідношення необхідно розглядати як особливе, конкретне і загальне.

Принципи Конституції України не можна отожднювати з принципами галузі конституційного права України. Вони є частиною принципів галузі конституційного права і співвідносяться з ним як одиничне (частина) і ціле.

Принципи Конституції України можна класифікувати за сферою впливу на суспільні відносини: загальносоціальні та спеціальні (спеціально-юридичні); за призначенням у механізмі правового регулювання - матеріальні та процесуальні; за сферою поширення - універсальні, загальні, міжгалузеві, галузеві; за функціями і предметом правового регулювання - принципи інститутів Конституції України.

1. Советское государственное право.- М., 1971.- С. 70-71.
2. Шаповал В. М. Конституційні принципи (принципи конституції) як категорія науки конституційного права буржуазних країн // Вісник Київського університету. - 1990.- № 31.- С. 85.
3. Ильинский И. П. Конституции мира и социализма.- М.: «Международные отношения», 1967.- С. 138-139.
4. Щетинин Б. В. Проблемы теории советского государственного права.- М.: «Юридическая литература», 1969.- С. 138, 141.
5. Конституційне право України / За ред. Ю. М. Тодики,

В. С. Журавського.- К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2002.- С. 62.

. Лисенков С. Л., Коваль О. А. Принципи права та їх відображення в Конституції України // Науковий вісник Української академії внутрішніх справ.- 1998.- № 2.- С. 20.

. Ковачев Д. А. Конституционный принцип: понятие, реальность и фиктивность // Очерки конституционного права иностранных государств.- М., 1999.- С. 29.

. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. - К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004.- С. 325.

M. Savenko

PRINCIPLES OF THE CONSTITUTION

The article is dedicated to the investigation of the notion of principles of the constitution, their peculiarities, a role and importance in the mechanism of legal regulation, a place in the national legal system, correlation with principles of law and principles of the branch of constitutional law. The comparative-legal analysis of some principles of the Constitution of Ukraine and appropriate principles of constitutions of other states is given. It is touched upon a question of definition of principles of the Constitution of Ukraine, their criteria, distinctive marks, elements, official substance of some principles is revealed. Authors classification of principles of the Constitution is proposed.